

Marcin JOJKO
jojko+nowrocki architekci

Anna GLAJC, Marta GROCHAL, Monika WĘGLIŃSKA
Politechnika Śląska

Jiri PhilippeJANDA, Martin HERZAN
FS VSB UT Ostrava

9. PROJEKT WARSZTATOWY GRUPY NUMER 4: ARCHITEKTURA PARKU KULTUROWEGO W ZABRZU

STRESZCZENIE

W związku z inicjatywą władz miasta Zabrze, dotyczącą utworzenia parku kulturowego na obszarze trójkąta obejmującego kopalnię „Guido” (ul. 3 Maja), skansen „Królowa Luiza” (ul. Wolności) oraz punkt wylotu Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej (ul. Jagiellońska), należy przeanalizować słuszność takiego zamierzenia. Docelowo szczytną ideą władz miasta oraz elity kulturalnej i administracyjnej jest umieszczenie Zabrze na liście dziedzictwa światowego UNESCO.

9.1. OKREŚLENIE CELU POWSTANIA PARKU KULTUROWEGO

Celami pracy są:

- zbadanie słuszności idei utworzenia parku kulturowego,
- przeanalizowanie wpływu, jaki wywoła powstania parku kulturowego na miasto,
- ewentualne wskazanie najbardziej odpowiedniej struktury parku kulturowego.

Postawione na początku zadanie dotyczące projektowania architektonicznego parku kulturowego powinno być redefiniowane. Już wstępna analiza założeń skłania do stwierdzenia, że istota problemu nie tkwi w zaprojektowaniu tkanki architektonicznej, a w odpowiednim określeniu struktur organizacyjnych i układu urbanistycznego. Zakres planowanych interwencji przestrzennych posłużył do postawienia tezy, iż powstanie parku kulturowego jest pretekstem do rozwiązywania urbanistycznych problemów Zabrze.

Formalne powstanie miasta Zabrze ma swoją genezę w zmianach administracyjnych XIX i XX wieku i było powiązane przede wszystkim z industrializacją ziemi śląskiej. Rozwój przemysłu ciężkiego powodował napływ dużej liczby ludności. Biorąc pod uwagę ten fakt, zabrski sejmik powiatowy w 1875 roku powziął decyzję o utworzeniu gminy miejskiej poprzez połączenie gmin Małe Zabrze, Doroty z kopalnią „Guido”, części Starego Zabrze z hutą „Donnersmarck”, kolonii skarbowych Zaborze A, B, C oraz drobnych części okręgów dworskich Zabrze i Zaborze. Z odpowiednim projektem zwrócono się do króla pruskiego. Ten jednak projektu nie zaakceptował, co było zresztą na rękę miejscowym przemysłowcom. Działalność na terenach wiejskich była mniej skrupowana przepisami. Unikali oni ponadto znacznych świadczeń komunalnych i płacenia podatków przysługujących miastu [1]. Skutkiem tego rozwój Zabrze był pozbawiony jakiegokolwiek myśli planistycznej.

Kolejne starania o utworzenie jednej gminy o charakterze miejskim podejmowane były w Zabrzu na początku XX wieku. Tym razem zakończyły się one połowicznym sukcesem. Król Wilhelm II w 1905 roku postanowił, że położone w powiecie zabrskim gminy wiejskie Stare Zabrze i Dorota, a także obszar dworski Zabrze przyłączone zostaną do gminy wiejskiej Małe Zabrze, która w przyszłości ma nosić nazwę Zabrze. Rosnąca liczba ludności powodowała konieczność budowy nowych domów, a także całych osiedli. Z początkiem XX wieku roku huta „Donnersmarck” rozpoczęła budowę osiedla mieszkaniowego dla swoich urzędników i robotników. Domy dla urzędników postawiono przy obecnych ulicach Krakusa i Stalmacha, domy dla robotników – przy obecnych ulicach ks. Bończyka, Bytomskiej, Cmentarnej i Krakusa. W 1907 roku w Rokitnicy rozpoczęto budowę domów w kolonii Ballestremów. Przeznaczone one były dla górników kopalni „Castelengo”. Podział Górnego Śląska otworzył przed Zabrzem nowe perspektywy. Niemcy utraciły spore tereny, w tym tak ważne miasta jak Katowice i Królewska Huta. Po ich stronie granicy pozostały jedynie Bytom i Gliwice. Dlatego już w trzy miesiące po objęciu przez Niemcy przyznanych im terenów rozporządzeniem Pruskiego Rządu Państwowego z 29 września 1922 roku nadano gminie wiejskiej Hindenburg prawa miejskie z dniem 1 października tegoż roku. Napływ do Zabrze

uchodźców z terenów przyznanych Polsce, a także rosnąca liczba robotników ściąganych z głębi Niemiec spowodowała rozwój budownictwa mieszkaniowego [2].

Po II wojnie światowej duża liczba mieszkańców Zabrza narodowości niemieckiej została zmuszona do wyjazdu. Do miasta zaczęli napływać repatrianci z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, przybysze z centralnej Polski, a w następnych latach także górnicy, reemigranci z Francji, Belgii i Niemiec [3]. Problemy Zabrza mają charakter bardzo złożony i są konsekwencją zaniedbań poświadczonych przez ostatnie dwa stulecia. Do najistotniejszych z nich należy zaliczyć:

- słabość bądź brak elementów wyraźnie definiujących strukturę urbanistyczną, w przeciwieństwie do pobliskich Gliwic, które jako miasto lokowane posiadają silne elementy kształtujące układ miasta;
- policentryczny charakter struktury miasta, wynikający z przekształcenia kilku niezależnych osad wiejskich i zakładów przemysłowych w jeden administracyjny organizm, który trudno nazwać „miejskim” (aktualnie 18 dzielnic i kilka dużych osiedli) układ taki powodował i w dalszym ciągu stwarza szereg trudności, m.in. duże nakłady na infrastrukturę i transport publiczny (rys. 1);
- chaotycznie rozrastające się przedmieścia (głównie zabudowa jednorodzinna), szczególnie w części północno-zachodniej miasta;
- stopniowe obniżanie znaczenia centrum miasta jako głównego ośrodka usługowego miasta, widoczne w bardzo szybkiej rotacji lokali usługowych przy głównych ulicach na rzecz hipermarketów;
- luźny charakter struktury miejskiej, spotęgowany przez duże nasycenie centrów handlowych poza obszarem śródmieścia (tereny przy ul. Heweliusza i Korfantego);
- brak planistycznej kontroli szczególnie od okresu zmian ustrojowych początku lat 90. XX wieku;
- ucieczka inwestycji z terenów centralnych;
- różnica potencjałów pomiędzy atrakcyjnością świata „podziemia” a urbanistyką terenów naziemnych;
- systematyczny spadek liczby mieszkańców.

Mając na uwadze powyższą listę problemów, mimo słabości struktury miejskiej Zabrza niewątpliwie podkreślić należy duży potencjał terenów poprzemysłowych znajdujących się w centralnej części miasta, podwyższających elastyczność i atrakcyjność tkanki urbanistycznej.

9.2. OSADZENIE IDEI PARKU KULTUROWEGO W KONTEKŚCIE REGIONU LUB MIASTA

Jednym z głównych argumentów władz miasta za utworzeniem parku kulturowego jest ochrona dziedzictwa i zabytków epoki industrialnej. Stanowi to ważny punkt w aspekcie budowania tożsamości Zabrza jako miasta turystyki przemysłowej.

Zgodnie z obowiązującą obecnie w Polsce ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami istnieją cztery formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,

- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie wymogów ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub w decyzji lokalizacyjnej [4].

Pojęcie parku kulturowego pojawiło się po raz pierwszy w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku. Utworzenie parku kulturowego w rozumieniu wspomnianej ustawy to jedna z form ochrony zabytków. Warto wiedzieć, co tak naprawdę oznacza i jakie prawne konsekwencje pociąga za sobą zastosowanie tego rodzaju ochrony dóbr kultury i przyrody. Park kulturowy tworzy rada gminy, w formie uchwały. Wcześniej musi zasięgnąć opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Głównym celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Uchwała może też zawierać pewne zakazy i ograniczenia, które mogą obowiązywać na całym obszarze lub w części parku kulturowego. Zgodnie z art. 17 wspomnianej ustawy dotyczą one m.in.:

- a) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- b) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- c) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego;
- d) składowania lub magazynowania odpadów.

Prezydent miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. Istotną regulacją jest obowiązek sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów, na których utworzono park kulturowy. Ochrona parku kulturowego powinna zostać uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. W specjalnych przypadkach park kulturowy, o szczególnej wartości, może też być uznany za pomnik historii lub jako pomnik historii wpisany na „listę dziedzictwa światowego” [5]. Reasumując, do mocnych strony utworzenia parku kulturowego należy zaliczyć:

- wzmacnianie tożsamości miasta,
- promocję miasta,
- gwarancję właściwej ochrony zabytków,
- ścisłą kontrolę ładu przestrzennego,
- ograniczenia w umieszczaniu tablic reklamowych,
- większą możliwość pozyskiwania dotacji.

Natomiast słabe strony to:

- ograniczenia inwestycji, wynikające z utrudnień dla inwestorów,
- wstrzymanie rozwoju,
- konieczność uzgodnień z konserwatorem zabytków.

Zabrze, podobnie jak wiele ze śląskich miast, próbuje budować swą tożsamość na bazie o dziedzictwo obiektów industrialnych. Strategia ta wydaje się trafna, biorąc pod uwagę spójność tego pomysłu z historią miasta, choć może się jednak okazać niewystarczająca w kontekście konurbacji górnośląskiej. Kluczowym aspektem jest dobranie odpowiedniej struktury organizacyjnej oraz układu parku kulturowego.

9.3. PROPONOWANE DZIAŁANIE – STRATEGIA

Struktura urbanistyczna miasta Zabrze nie została nigdy do końca sprecyzowana, szkielet układu zbudowany na osiach ulic Wolności i 3 Maja nigdy nie był i nie jest w stanie udźwignąć tego ciężaru. Błędna wydaje się teza zakładająca utworzenie parku kulturowego jako sztucznie nakreślonego trójkąta obejmującego teren pomiędzy kopalnią „Guido”, skansenem „Królowska Luiza” oraz punktem wylotu Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej. Teren znajdujący się pomiędzy wierzchołkami trójkąta, mimo iż teoretycznie znajduje się w strefie centrum, zdecydowanie odbiega potencjałem i wartością od ww. zabytków, potrzebuje zdecydowanej zmiany. Zamknięcie tego terenu w strefie parku kulturowego drastycznie ograniczyłoby możliwość rozwoju i przeobrażeń tego obszaru.

Żałowana na początku artykułu teza bezpośrednio odwołuje się do poglądów głoszonych przez Bernarda Tschumiego. Szwajcarski architekt przedstawił hipotezę generatorów urbanistycznych działających niczym katalizatory dla wszelkiego rodzaju aktywności i funkcji, niezależnie od formy, jaką mogą przybrać. Idea generatorów aktywujących otaczającą przestrzeń została zbadana m.in. w projekcie liniowego lotniska w Kansai, zespołu mieszkalnych mostów w Lozannie oraz wielofunkcyjnego centrum wraz z dworcem kolejowym w Kyoto [6].

W myśl Tschumowskiej wizji park kulturowy mógłby stać się generatorem naprawy i rozwoju miasta. Przyjęta struktura nie może być jednak na bazie klasycznej teorii urbanistycznej, zakładającej hierarchiczną tkankę miejską z wyraźnie zdefiniowanym centrum, nie może być też budowana na podstawie funkcjonalistycznych wzorów modernizmu, zakładających wyraźne strefowanie. Adekwatna do zaistniałych problemów i spójna ze współczesną wizją urbanistyki wydaje się struktura parku kulturowego przybierająca formę zbioru niezależnych punktów tworzących sieć spajającą układ miasta (rys. 2).

W świetle przyjętego rozwiązania podstawowym warunkiem (choć niewystarczającym do zdefiniowania układu urbanistycznego Zabrze) wydaje się budowanie owej struktury na bazie punktów o dużym potencjale. Cechę taką z pewnością można przypisać nie tylko kopalni „Guido”,

ale także skansenowi „Królowa Luiza” oraz punktowi wylotu Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej (rys. 3).

W zestawieniu punktów tworzących swoisty zabrzański gwiazdozbiór złożony z najbardziej tożsamy dla miasta miejsc mogłyby znaleźć się też:

- wieża ciśniowa, zlokalizowana przy ul. Zamoyskiego,
- teren parku Hutniczego wraz z filharmonią, teatrem i zabudową po hucie Donnersmarcków,
- osiedle Zandka (osiedle huty Donnersmarcka) z domami dla robotników i urzędników przy obecnych ulicach Krakusa i Stalmacha,
- kościół św. Józefa wraz z przebudowanym stadionem KS Górnik.

Tak zbudowana sieć punktów stanowiłaby podstawowy element uzdrowionej tkanki miejskiej Zabrza. Warunkiem koniecznym wydaje się natomiast wyraźne wzmocnienie tych punktów, aktualnie są one zbyt słabe, aby możliwe było powstanie swego rodzaju interakcji pomiędzy punktami, generujące pobudzenie terenu otaczanego.

W przeciwieństwie do stworzenia historycznego skansenu, wzmocnienie polegałoby na odpowiednim wypromowaniu, zwiększeniu znaczenia i atrakcyjności danych miejsc, poszerzeniu różnorodności programowej nawiązującej jednak do industrialnej tożsamości miasta „korzeni miasta” (rys. 4).

Cechy charakterystyczne systemu punktowego (rys. 5):

- brak konieczności dużych nakładów inwestycyjnych w przestrzeń miejską i nową infrastrukturę (inwestycja tylko w dany punkt);
- otwartość i podatność na zmiany, co ma zasadnicze znaczenie w obecnej sytuacji, w jakiej znajduje się miasto;
- miejscowe, niezależne, punktowe działanie;
- brak konieczności znalezienia inwestora strategicznego;
- małe ryzyko inwestycyjne.

W przypadku kopalni „Guido” aktualne pozostaje wrażenie niewykorzystanego potencjału. Z uwagi na położenie i powiązanie z resztą aglomeracji za pomocą trasy DTŚ miejsce to powinno stać się strategicznym punktem gwiazdozbioru z o wiele bogatszym zakresem proponowanych funkcji.

Realnym rozwiązaniem postawionego zadania stworzenia generatora jest więc przede wszystkim jego przyszła formuła programowa, która jako jedyna może spowodować, że punkt stanie się alternatywą dla pasażerów handlowych, charakteryzujących się sztucznością i kiczem. Celem projektu jest pozostawienie i odpowiednie uszanowanie śladów historii („korzeni miasta”), czyli zaprojektowanie interwencji pozostawiających duże pole do interpretacji. Interwencji, które jednocześnie umożliwią różnorodne wykorzystywanie przestrzeni podziemnej i nadziemnej poprzez bogatą ofertę wydarzeń. Pomysłem na wzmocnienie atrakcyjności kopalni „Guido” jest umiejętne dobranie scenariuszy wykorzystujących przestrzeń w czasie 365 dni w roku, które będą

w stanie przyciągnąć szeroką publiczność i zagwarantować aktywność tej przestrzeni. Wzorem może być tutaj kompleks poprzemysłowy Zollverein w Essen.

Plany rozwoju kompleksu „Guido” mogłyby skupić się w dużej mierze na wspieraniu przemysłu artystycznego, choć na tym etapie nie jest możliwe określenie spektrum programowego dla tego obszaru. Duża rezerwa przestrzeni zarówno pod ziemią, jak i na powierzchni może zostać przeznaczona m.in. pod rozbudowę parku dla kreatywnych przedsiębiorstw, obejmującego biura, studia, warsztaty, apartamenty, restauracje oraz hotele. Szczególnie wartościowe powinno być wykorzystanie potencjału struktury podziemnej, jawiącej się jako skarb zakopany w ziemi. Jako inspiracja mogą posłużyć m.in. obiekty:

- Coober Pedy w Australii, gdzie urządzono podziemne mieszkania i hotel;
- Cricova w Mołdawii, gdzie w podziemnych chodnikach stworzono przechowalnię wina;
- Forum des Halles w Paryżu – podziemne centrum handlowe w sercu miasta;
- Tenjin w Japonii – podziemne centrum handlowe.

9.4. ADEKWATNOŚĆ ROZWIĄZAŃ DO KIERUNKÓW ROZWOJU MIASTA

W przyjętym w 2011 roku studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta założono następujące kierunki rozwoju:

- rozwój mieszkalnictwa,
- utrzymanie i wzmocnienie funkcji centrum miasta Zabrze,
- wyznaczenie nowych obszarów inwestycyjnych zapewniających rozwój gospodarczy miasta Zabrze,
- wykorzystanie atrakcyjnych terenów korzystnych dla lokalizacji budownictwa mieszkaniowego,
- zachowanie warunków dla aktualnie prowadzonej eksploatacji złóż węgla kamiennego znajdujących się w obszarze miasta,
- rekultywacja i zagospodarowanie wyrobisk po zlikwidowanych zakładach przemysłowych,
- wzmocnienie rozwoju funkcji turystycznych,
- uzupełnienie i rozbudowa systemów infrastruktury technicznej i drogowej [7].

Po analizie zapisów studium należy stwierdzić, że proponowana wizja parku kulturowego nie jest sprzeczna z kierunkami wskazanymi przez autorów ww. dokumentu. Warto podkreślić trwającą konsekwentnie od kilku lat próbę władz miasta w budowaniu tożsamości Zabrze jako miasta postindustrialnego. Struktura powstała w wyniku podjętych działań mogłaby być w łatwy sposób adoptowana do potrzeb parku kulturowego w formie zbioru punktów, miałyby to duże znaczenie przede wszystkim w aspekcie ekonomicznym. Zastanawiający jest jednak fakt przyjęcia w opracowanym studium bardzo optymistycznego założenie, zakładającego rozwój bądź ekspansję miasta (mimo przeciwstawnych danych demograficznych i gospodarczych). W tym aspekcie proponowane rozwiązanie, przyjmujące postać niezależnych punktów w sieci, wydaje się brać pod uwagę również ewentualny regres organizmu miejskiego.

9.5. REALNOŚĆ PROPONOWANYCH DZIAŁAŃ

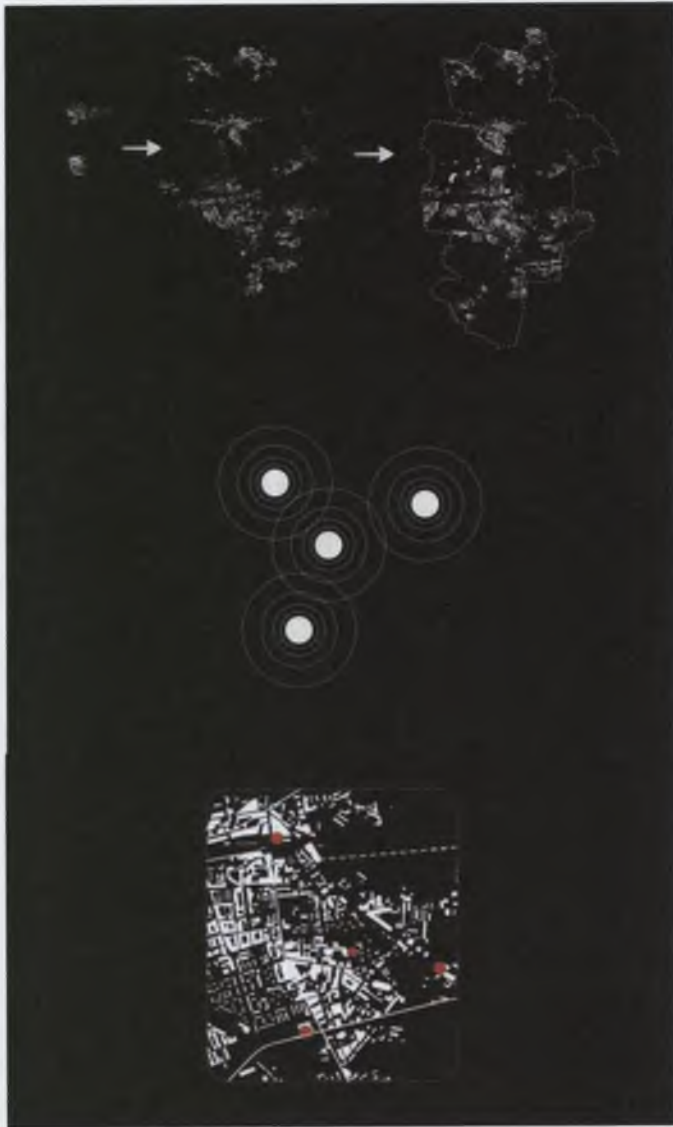
W aktualnej sytuacji miasto Zabrze nie może się równać swym potencjałem z postindustrialnymi miastami Zagłębia Ruhry. Chodzi tutaj zarówno o czynnik ekonomiczny, jak i społeczno-kulturowy.

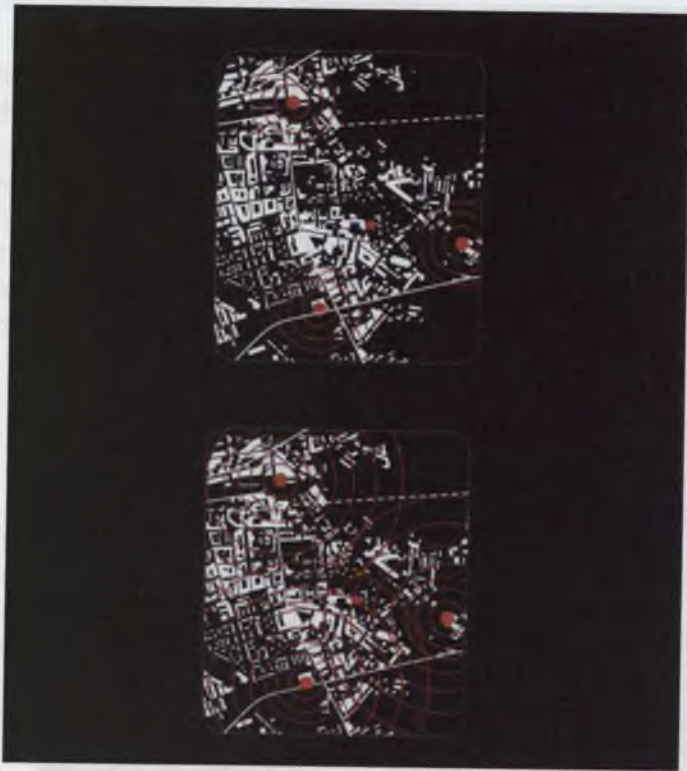
Jak wykazano w powyższych argumentach, stworzenie parku kulturowego w formie niezależnych punktów charakteryzuje się stosunkowo niewielkim ryzykiem i nakładem inwestycyjnym, który może być korygowany w zależności od aktualnej sytuacji. Ma to priorytetowe znaczenie, biorąc pod uwagę skalę problemów, z którymi boryka się miasto. Poszczególne punkty „gwiazdozbioru” nawet bez nakładów finansowych, bazując tylko na odpowiednich decyzjach politycznych i administracyjnych, są w stanie zaistnieć jako elementy uzdrawiające tkankę urbanistyczną Zabrze.

BIBLIOGRAFIA

1. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia>.
2. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia/nadanie-praw-miejskich>.
3. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia/ii-wojna-swiatowa>.
4. Dz.U. z 2003, nr 162, poz. 1568. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
5. www.tygodniksalwatorski.pl/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=917.
6. Tschumi B.: Event-Cities. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts 02142.
7. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zabrze uchwała Rady Miejskiej w Zabrzu Nr XII/126/11 z dnia 04.07.2011 r.

Marcin JOJKO
Jojko+nawrocki architekci

Anna GLAJC, Marta GROCHAL, Monika WĘGLIŃSKA
Politechnika Śląska

Jiri Philippe JANDA, Martin HERZAN
FS VSB UT Ostrava

9. PROJECT OF GROUP NUMBER 4: CULTURAL PARK IN ZABRZE

SUMMARY

With regard to the initiative of the city of Zabrze authorities, related to the establishment of a Culture Park in the area of a triangle comprising the “Guido” Mine (3 Maja Street), the “Królowa Luiza” Monumental Coal Mine (Wolności Street) and the exit point of the Main Key Hereditary Drift Jagiellońska Street) the rightness of such project should be analysed. Ultimately the noble idea of the city authorities and the cultural elite and administrative of Zabrze is to make an entry into the UNESCO world heritage list.

9.1. DETERMINATION OF THE AIM OF CREATION OF CULTURAL PARK

The study is aimed at:

- examining the rightness of the culture park establishment idea,
- analysing the impact of the culture park establishment on the city,
- possible indication of the most appropriate structure of the culture park.

Perhaps the task set at the start, related to the architectural designing of the culture park, should be redefined. Already a preliminary analysis of the assumptions induces to state that it is not the architectural tissue designing that underlies the problem essence, but an appropriate determination of organisational structures and of the town planning layout.

The scope of planned spatial interventions was utilised to set a thesis that the culture park establishment is a pretext to resolve the Zabrze town planning problems.

A formal establishment of the city of Zabrze has its genesis in administrative changes of the 19th and 20th century and was primarily related to the industrialization of the Silesian region. The heavy industry development caused an inflow of a large number of people. Taking this into consideration in 1875 the Zabrze district regional council made a decision on establishing an urban municipality through a merger of municipalities Małe Zabrze, Dorota with the “Guido” Mine, part of Stare Zabrze with the “Donnersmarck” steelworks, the treasury neighbourhoods Zaborze A, B, C and small parts of Zabrze and Zaborze manor areas. An appropriate project was submitted to the Prussian king. However, he did not approve the project, which anyhow suited local industrialists. The business in rural areas was less hindered by the legislation. In addition, they avoided substantial municipal services and paying taxes reserved for a city. This resulted in the Zabrze development, void of any town planning thought. The next attempts to create one municipality of an urban nature were made in Zabrze at the beginning of the 20th century. This time they ended with a qualified success. In 1905 King Wilhelm II decided that Stare Zabrze and Dorota rural municipalities situated in the Zabrze district and also the Zabrze manor area would be merged with the rural municipality of Małe Zabrze, which in the future should be named Zabrze. The growing population caused a necessity to build new houses and also whole neighbourhoods. At the beginning of the 20th century the “Donnersmarck” steelworks started the construction of a residential community for its officials and workers. Houses for officials were built at the current Krakusa and Stalmacha Streets, houses for workers – at the current ks. Bończyka, Bytomska, Cmentarna and Krakusa Streets. The construction of houses in the Ballestrem neighbourhood started in Rokitnica in 1907. They were intended for miners of the “Castellengo” mine.

The division of the Upper Silesia opened new prospects for Zabrze. Germany has lost a considerable area, including as important cities as Katowice and Królewska Huta. Only Bytom and Gliwice remained on the German side. Therefore already three months after taking over the as-

signed land by Germany, pursuant to the Regulation of the Prussian State Government dated 29 September 1922, a rural municipality of Hindenburg was granted the civic rights as of the 1st October that year. The inflow of refugees from the areas assigned to Poland as well as the increasing number of workers brought from Germany caused the development of residential housing.

After World War II a large number of Zabrze German residents were forced to leave. Repatriates from the Eastern borderlands of the 2nd Republic of Poland starting arriving in the city, newcomers from central Poland and in the next years also miners, repatriates from France, Belgium and Germany.

The problems experienced by Zabrze have a very complex nature and are a consequence of neglect made in recent two centuries. The most important of them should include:

- weakness or lack of elements clearly defining the town planning structure, contrary to nearby Gliwice, which as a founded city has strong elements shaping the city layout,
- polycentric nature of the city structure resulting from a transformation of a number of independent village settlements and industrial plants into one administrative organism, which can be hardly named “urban”, now 18 districts and a few large neighbourhoods; such a layout caused and continues to cause several difficulties, inter alia high expenditures on the public infrastructure and transport (Fig. 1),
- chaotically growing suburbs (mainly single-family development), especially in the northern-western part of the city,
- gradual decreasing of the city centre importance as the main service centre of the city, visible in a very quick turnover of retail shops and service establishments at main streets in favour of hypermarkets,
- loose nature of the urban structure intensified by a high saturation of shopping malls outside the city centre area (grounds at Heweliusza and Korfantego Streets),
- no planning control, especially since the systemic changes of the early nineties,
- investments escape from the central areas,
- discord between the attractiveness of the town planning of the “underground” and the town planning of the areas on the ground surface,
- systematic decline of the population.

Given the above list, despite the weakness of the structure of the city of Zabrze, undoubtedly it has to be emphasized the great potential of postindustrial sites located in the central part of the city which increase flexibility and attractiveness of the urban tissue.

9.2. SETTING THE CULTURE PARK IDEA IN THE REGION OR CITY CONTEXT

The protection of the industrial era heritage and monuments is one of the main arguments of the city authorities in favour of a culture park establishment. This is an important issue from the Zabrze identity building as an industrial tourism city point of view. In accordance with the Act on the Protection of Monuments and on the Care of Monuments binding now in Poland there are four forms of monuments protection:

- entering into the monuments register;
- considering to be a historic monument;
- establishing of a culture park;
- determining the protection requirements in the local zoning plan or in the location decision.

For the first time the „culture park” term appeared in the Act on the Protection of Monuments and on the Care of Monuments of 23 July 2003. As defined by the aforementioned law the establishment of a culture park is a form of monuments protection. It is worth knowing, what this type of culture and nature values protection actually means and what are legal implications of its application. A culture park shall be established by a municipality council via a resolution. The voivodship monuments conservation officer should be consulted beforehand. The main objective of a culture park establishment comprises the protection of cultural landscape and the protection of areas outstanding in terms of landscape with real property monuments characteristic of the local building and settlement tradition.

The resolution can also comprise certain bans and limitations, which may be effective in the entire area or in part of the culture park. Pursuant to Art. 17 of the aforementioned act they apply inter alia to:

- performing construction works and industrial, agricultural, farming, trading or service activities;
- changing the way of real property monuments use;
- placing boards, inscriptions, advertisements and other signs not related to the culture park protection, except for the road signs and signs related to public order and safety protection;
- waste storage or warehousing.

The city mayor, having sought the opinion of the voivodship monuments conservation officer, prepares a protection plan of the culture park, which is to be approved by the municipality council. To perform the tasks related to the culture park protection the municipality council can establish an organisational unit for the park management. The obligation to prepare a local zoning plan for the area, in which the culture park was established, is a significant piece of regulation. The culture park protection should be considered in the municipality land use plan and in the local

zoning plan. In special cases the culture park of particular value may be considered a historic monument or a historic monument entered into the “world heritage list”.

Summing up, the strengths of a culture park establishment should include:

- strengthening the city identity,
- city promotion,
- guarantee of proper monuments protection,
- strict control of the spatial governance,

- restrictions on advertising hoarding location,
- greater possibility of subsidies receiving.

While the weaknesses include:

- investment restrictions resulting from impediments for investors,
- stopping the development,
- necessity of arrangements with the monuments conservation officer.

Zabrze, like many of Silesian cities, tries to build its identity on the basis of industrial facilities heritage. The strategy seems right taking into account the idea consistency with the city history, albeit it may turn out insufficient in the context of the Upper-Silesian conurbation. The selection of appropriate organisational structure and layout of the culture park is the key issue.

9.3. THE PROPOSED ACTION – THE STRATEGY

The town planning structure of the city of Zabrze has never been fully specified, the system skeleton built on Wolności and 3 Maja Streets has never coped and cannot cope with this burden. The thesis assuming the culture park establishment as an artificially drawn triangle, covering the area between the “Guido” mine, the “Królowa Luiza” monumental coal mine and the exit point of the Main Key Hereditary Drift. The area situated between the triangle vortices, despite the fact that technically it is located in the downtown area, definitely differs in the potential and the value from the above monuments, it requires a decisive change. Closing this area within the culture park would drastically reduce a possibility of this area development and transformations. The thesis assumed in the introduction to the paper refers directly to the idea proposed by Bernard Tschumi. The Swiss architect presented a hypothesis of town planning generators operating like catalysts for activities and functions of all types, irrespective of the form they could assume. The idea of generators activating the surrounding space was examined inter alia in the project of a line airport in Kansai, of a set of residential bridges in Lausanne and of a multi-function centre with a railway station in Kyoto. In accordance with the Tschumi idea the culture park could become a generator of city repair and development.

However, the adopted structure cannot be based on a classical town planning theory assuming a hierarchical urban tissue with a clearly defined centre, it also cannot be built on the basis of functionalistic modernism patterns assuming a clear zoning. A structure of the culture park taking a form of a set of independent points creating a network joining the city layout seems adequate to the existing problems and consistent with the modern town planning vision (Fig. 2).

In the light of the adopted solution, this structure building on the basis of high-potential points seems to be the basic condition (although not sufficient to define the Zabrze town planning layout). Such a feature certainly may be assigned not only to the “Guido” mine, the “Królowa Luiza” monumental coal mine and the exit point of the Main Key Hereditary Drift (Fig. 3).

The specification of points creating a peculiar Zabrze constellation consisting of the places most identical for the city could also comprise:

- the water tower, situated at Zamoyskiego Street
- the area of Hutniczy Park with the philharmonic, theatre and development of the past Donnersmarck steelworks,
- the Zandka neighbourhood (Donnersmarck steelworks neighbourhood) with houses for workers and official at current Krakusa and Stalmacha Streets,
- the St. Joseph Church with the reconstructed KS Górnik stadium.

The network of points built this way would be the basic element of rehabilitated Zabrze urban tissue. However, a clear strengthening of these points seems a prerequisite; now they are too weak to enable the origination of some interactions between the points, generating a stimulation of the surrounding area. Contrary to the creation of a historic open-air ethnographic museum, the strengthening would consist in appropriate promotion, increasing the importance and attractiveness of specific places, widening the program diversity related however to the industrial identity of the city “city roots” Fig. 4.

Features characteristic of a point system:

- no need of large capital expenditures in the urban space and new infrastructure (investment only in the given point),
- openness and susceptibility to changes – which is crucial in the current situation of the city,
- local, independent pointwise action,
- no need to find a strategic investor,
- low investment risk.

In the case of the “Guido” mine there is currently an impression of unused potential, because of the location and connections with the rest of the conurbation via the DTŚ route this place should become a strategic point of the constellation with a much richer scope of proposed functions. The real solution to the task to create a generator is, above all, its future programmatic for-

mula, which can make it a point to become the alternative to shopping malls, characterized by artificiality and kitsch.

The aim of the project is to leave traces and appropriate respecting the history ("the roots of the city") – to design interventions leaving much room for interpretation. Interventions that simultaneously enable multiple use of space underground and aboveground by a wide range of events. The idea of strengthening the attractiveness of mine "Guido" is a skilful selection of scenarios using the space-time 365 days a year, which will be able to attract a wide audience and to ensure that space activities. The Zollverein complex in Essen may be an example here.

"Guido" complex development plans could focus largely on supporting the arts industry, although at this stage it is not possible to determine the spectrum of the program for the area. A large reserve space both underground and on the surface can be used for the expansion of the park for creative businesses, including offices, studios, workshops, apartments, restaurants and hotels. It should be particularly valuable to use the potential of the underground structure, which seems to be a treasure buried in the ground.

As an inspiration can serve among others objects like:

- Coober Pedy in Australia, where the underground apartments and hotel were implemented,
- Cricova in Moldova, where the underground wine storage was created,
- Paris-Forum des Halles – underground shopping mall in the heart of the city,
- Tenjin, Japan – underground shopping mall.

9.4. SOLUTIONS ADEQUACY FOR DIRECTIONS OF THE CITY DEVELOPMENT

In the Land Use Study adopted in 2011 the following development directions were assumed:

- development of housing,
- maintaining and strengthening the function of the Zabrze city centre,
- determination of new investment areas ensuring an economic development of the city of Zabrze,
- utilisation of attractive areas favourable for the residential housing location,
- maintaining the conditions for the current mining of hard coal deposits situated within the city area,
- reclamation and development of sites left after closed industrial plants,
- strengthening the development of tourist functions,
- supplementing and expanding systems of utilities and road infrastructure.

Having analysed the provisions of the land use plan it should be stated that the proposed vision of the culture park is not contradictory to the directions indicated by the aforementioned document authors. It is worthy to emphasize consistently lasted for several years an attempt of the authorities to build an identity of Zabrze as a postindustrial city. The structure which is the

result of this actions could be easily adapted to the needs of the cultural park in the form of a set of points, it would be of great importance especially in the economic aspect.

However, the fact of making an optimistic assumption of the city development or expansion assumed in Land Use Study (despite opposite demographic and economic data) is puzzling. From that point of view the suggested solution assuming the shape of independent networked points seems taking into consideration also a regress, if any, of the city.

9.5. PLAUSIBILITY OF PROPOSED ACTIONS

In the current situation the city of Zabrze cannot equal its potential with the postindustrial cities of the Ruhr Basin. Both economic and socio-cultural factors are concerned here. As it has been shown in the above arguments the culture park establishment in the form of independent points features a relatively low risk and capital expenditure, which may be adjusted depending on the current situation. This has a priority meaning taking into account the scale of problems facing the city. Individual points of the “constellation” even without financial expenditures, based only on appropriate political and administrative decisions, can become elements rehabilitating the town planning tissue of Zabrze.

BIBLIOGRAPHY

1. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia>.
2. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia/nadanie-praw-miejskich>.
3. <http://www.um.zabrze.pl/mieszkanicy/miasto/historia/ii-wojna-swiatowa>.
4. Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568-Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
5. www.tygodniksałwatorski.pl/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=917.
6. Bernard Tschumi: Event-Cities. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts 02142.
7. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zabrze (uchwała Rady Miejskiej w Zabrzu Nr XII/126/11 z dnia 04.07.2011 r.).

